

Ворожбіт Вікторія

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
історії педагогіки та порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено аналізу мети, змісту духовно-морального виховання молоді у науково-дослідницькій діяльності в українських вищих професійних навчальних закладах кінця XIX – початку XX століття, визначено перспективи використання позитивного досвіду.

Ключові слова: *студент, науково-дослідницька діяльність, моральне виховання.*

Статтю посвящено аналізу цели, содержания духовно-нравственного воспитания молодежи в научно-исследовательской деятельности в украинских высших профессиональных учебных заведениях конца XIX – начала XX века, выделено перспективы использования позитивного опыта.

Ключевые слова: *студент, научно-исследовательская деятельность, нравственное воспитание.*

The article is devoted to the analysis of the target and content of the moral and spiritual youth education in the research activity of the Ukrainian high education establishments in the end of XIX – beginning of the XX century. The perspectives of the positive experience usage are pointed.

Key words: *a student, scientific research activity, moral education.*

На підсумковій колегії МОН України 26 серпня 2010 р. наголошено, що для підвищення якості професійної підготовки необхідно вивчати і поширювати досвід організації науково-дослідницької діяльності студентів, конструктивного партнерства між навчальними закладами і виробництвами, відповідний виховний потенціал [8, с. 17]. Свого часу академік М. Сумцов писав, що дослідники доводиться старанно вибірувати різноманітні фрагменти й відламки минулого, уважно їх зіставляти, порівнювати, зігрівати мертві старожитності своїм душевним чуттям, шукати логічну підтримку у своєму власному, виховувати дисципліноване наукове уявлення й відновлювати те, про що свідчать документальні пам'ятки, давні рукописні

акти [2, с. 41]. Це стосується і дослідження історії формування досвіду організації виховного процесу у ВНЗ.

Виконані теоретичні й методологічні дослідження висвітлюють окремі аспекти організації науково-дослідної роботи в університетах (О. Богдашина, Ю. Легун, О. Микитюк, К. Мельник); шляхи інтегрування науки і навчально-виховного процесу (І. Яковлєв, Є. Каменкін, Т. Сидорчук та ін.); історії розвитку системи ступеневої професійної освіти (І. Богданова, В. Луговий, Н. Ничкало, П. Сікорський); компаративного аналізу гуманітаризації вищої освіти (А. Герасименко, А. Лихолат, Г. Щербань).

Метою публікації є аналіз змісту духовно-морального виховання молоді у процесі науково-дослідницької діяльності наприкінці ХІХ – у першу половину ХХ ст., формування виховного середовища у сучасних ВНЗ.

Метою духовно-морального виховання молоді є формування життєвих компетенцій особистості, які дозволяють успішно самореалізуватися їй як громадянинові, сім'янинові, професіоналу та інших соціальних ролях. В основі цього напрямку виховання важливе місце посіли гуманістична філософія і психологія, в центрі яких знаходиться особистість з активною життєвою позицією. Саме науково-дослідницька діяльність, як складник професійної підготовки у сучасних ВНЗ, дає змогу реалізувати компетентнісний і діяльнісний підходи.

Загальновизнаним є факт про те, що розвиток наукових досліджень безпосередньо впливає на якість професійної підготовки, оскільки вони змінюють не лише вимоги до рівня знань студентів, а й сам процес навчання і його структуру у вищій школі, підвищуючи ступінь підготовленості майбутніх фахівців, сприяють формуванню їхнього творчого практичного і наукового світогляду, становленню системи ціннісного ставлення до довкілля, результатів науки. Духовно-моральне виховання студентської молоді у процесі науково-дослідницької діяльності передбачає розв'язання таких груп завдань: формування академічної моральності; вироблення умінь та навичок діяльності відповідно до вимог наукової етики, наукової організації праці.

Академічна моральність з позицій Ф. Прокоповича, М. Сумцова, О. Потєбні сутнісно виявляється у своєрідному дослідницькому «занепокоєнні» майбутнього фахівця щодо розв'язання наукових проблем, прагнення вивчити повно та досконало, розкрити їх вичерпно, з урахуванням різних підходів, що активізує процес самореалізації особистості професіонала, забезпечує безперервність і систематичність професійного саморозвитку [6; 2]. Академічна моральність формує ціннісне підґрунтя для вироблення свідомого

дотримання наукової етики та правил наукової організації праці.

Варто зазначити, що своєрідність змісту науково-дослідницької діяльності в полягає в соціальному характері наукової компетентності майбутнього фахівця, передбачає конкретизацію антропоцентричних цінностей, що сприяють вихованню ініціативності, ентузіазму, професійної активності студента. Проаналізовані матеріали доводять, що науково-дослідницька діяльність студентів має значний виховний потенціал, оскільки мотиваційно-ціннісна сфера такої діяльності через рефлексивну утворює схему ціннісно-рефлексивних детермінант особистості за схемою: «Я» – «Інші» – «Що?» – «Яким чином?». Взаємозв'язок цих компонентів допомагає висвітлити мотивацію та цільову спрямованість соціальної активності особистості, наприклад: «Що я можу зробити для інших і яким чином?» Така рефлексія прогностичного характеру, на наш погляд, сприяє розкриттю в особистості духовно-моральних ресурсів у творенні соціального блага, визначенню напрямів втілення своїх ідей, професійних намірів, накресленню відповідної програми кар'єрного росту на засадах гуманізму.

Узагальнення цієї схеми на рівні «Я – соціум» для самооцінки свого функціонування у суспільному середовищі на стадіях інтеграції, адаптації, акомодатії дає можливість більш повно висвітлити власні досягнення в суспільстві, побачити себе з боку інших, визначити динаміку свого розвитку. За схемою «Я в соціумі» передбачається розкриття особистістю власних ціннісних позицій морального забарвлення, академічних і прикладних професійних можливостей. Схема «Я із соціумом» націлює на осмислення взаємодії з членами суспільства, на оцінку свого ставлення до людей, на аналіз емоцій, що виникають у процесі спілкування та спільної науково-дослідницької діяльності. Схема «Я для соціуму», спрямовує особистість на самодослідження власного внеску в розвиток людства, у науковий прогрес цивілізації. Цей самоаналіз передбачає визначення сфер власної соціальної та академічної активності.

Кредитно-модульна система навчання, що набула поширення в сучасних ВПНЗ, буде успішно реалізованою за умови соціальної спрямованості змісту науково-дослідницької діяльності, застосуванні форм і методів, які розвивають наукову ініціативність майбутнього фахівця. Це, у свою чергу, залежить від володіння теоретичним фондом, який закладається у зміст науково-дослідницької діяльності. Він дозволяє створити певну систему базових знань майбутнього фахівця про генезис суспільства, його структуру, функціонування, засоби самореалізації особистості у науці, забезпечує гармонійне колективне співіснування на засадах культурного, етнічного,

політичного плюралізму.

Варто указати, що система наукових знань вартісною є лише за умови високої моральності і одухотвореності особистості. Свого часу Ф. Прокопович слушно зауважував, що знання формують розум, без розуму воля людини сліпа. Знання без високої моральності стають безкорисними [6, с. 109].

Слід відмітити, що функціональна роль науково-дослідницької діяльності у формуванні не тільки загальної життєвої, але й інформаційно-технологічної компетентності полягає в тому, що означена діяльність спрямована на виховання гуманістичних смислів особистості майбутнього фахівця. У науково-дослідницькій діяльності формується здатність особистості протистояти антигуманному впливу технократичного мислення, виробляється вміння поважати індивідуальну винятковість особистості, свободу міркувань і висловлювань, цінність досягнень інших людей – учасників науково-творчої взаємодії в інформаційному просторі. Важливим аспектом виховного впливу науково-дослідницької діяльності є певна суперечність в організації цієї діяльності в стінах ВНЗ, пов'язаної з інформаційною нестачею, обмеженістю наукової аргументації, що активізує пошук студентом необхідних матеріалів в інформаційних виданнях, спонукає до наукового спілкування.

Науково цінними для сьогодення організації духовно-морального виховання студентів у процесі науково-дослідницької діяльності вважаємо теоретичні і методичні напрацювання Ф. Прокоповича, який займався науково-дослідницькою діяльністю, будучи ще студентом академії, розробляв питання наукової етики, реалізації академічної свободи [6], був ініціатором зміни характеру змісту наукової роботи Київської академії: «Треба не лише йти по стежці, що її протоптали інші учені, але йти вслід за самостійними науковими поглядами, себто стежкою, що, творячи солідну вченість, готує знавців, а не торгашів науки...» [6, с. 112]. У цій пораді вбачаємо прогностичну тенденцію розвитку виховуючого значення індивідуально значимого змісту науково-дослідницької діяльності: відкритість для нових альтернативних наукових розробок, опора на виховання наукової толерантності і неконфліктну взаємодію у науково-дослідницькій діяльності авторитетних учених і студентів.

Матеріали дослідження доводять, що в історії перших українських університетів (XIX століття) інструкціями і положеннями про проведення аудиторних занять наголошувалося, що спільні заняття наукою студентів і професорів є цінним простором для морального впливу професорів на студентів. Тому вказувалося, що проводити лекції слід «...із широкою

любов'ю до науки, з гідним змаганням організувати практичні заняття і репетиції» [2, с. 243; 3]. До професорів Харківського імператорського університету, університету імені Святого Володимира у Києві висували вимогу ставитися до студентів на рівні колегіального підходу, однак з великою мірою вимогливості. Серед виховних засобів науково-дослідницької діяльності студентів визначалося доцільним: вправи з «...постійного дисциплінування у сумлінному ставленні до науки»; приклад професорів «...вірного служіння своїм обов'язкам»; використання «...навіювання необхідності розраховувати на свої сили»; вимоги «впертого та наполегливого виконання будь-яких завдань»; пропагування взаємозалежності між звичкою покладатись у всьому «на свої сили» та «незалежним й ідеальним життям» у майбутньому [3; 4; 5].

Наукові джерела з історії вищих шкіл та університетів кінця XIX – першої половини XX століття свідчать про те, що виховання студентів у процесі науково-дослідницької діяльності переважно визначалася особистими прагненнями і рівнем наукового світогляду професорів. Так, наприклад, установлено, що професори Харківського технологічного інституту для формування позитивного ставлення до науки забезпечували студентів виданнями із власних бібліотек, проявляли «люблячу сердечність» і «євангельську доброту» з метою залучення більшої кількості студентів до самостійних навчальних занять і наукових досліджень [4, с. 6].

Цінним є досвід виховної роботи попечительських рад при університетах, які об'єднували студентів – членів наукових товариств і гуртків, професорів, громадських діячів і меценатів. Серед повноважень попечительських рад було забезпечення матеріально-побутових умов науково-дослідницької діяльності студентів, організація «пристойних» форм дозвілля. Фінансово попечительські ради діяли завдяки традиції віддавати десятину від наукових премій, стипендій, відсотків від недоторканих капіталів на добрі потреби нужденним. Зі зміною соціально-політичної ситуації після урядових заходів 1872–1884 рр. вища академічна і професійна освіта мали обов'язком забезпечувати пропаганду і реалізацію державних інтересів і урядової політики. Нормативно були обмежені компетенції попечительських рад факультетів. На заміну їх гуманістичних виховних завдань було посилено роль інспекторського нагляду і залучено до керування представників церкви. Висувалася вимога встановлення «бажаного спілкування» професорів і студентів [5, с. 127]. Дослідженням установлено, що в узагальненому вигляді «бажане спілкування» виявлялося у підвищеному самолюбстві, відсутності душевного тепла у ставленні до студентів, приниження гідності студентів системою публічних покарань і гласної незадовільної оцінки навчальної чи

науково-дослідницької діяльності, різкості та холодності у ставленні до життєвих проблем студентства, встановлення дистанції у навчальному процесі, «священництві», обмеженості наукового світогляду деяких професорів, нетерпимості до іншої точки зору та до особистих академічних інтересів студентів, насмішкватості, надмірної суворості, відсутності форм спілкування у позааудиторний час, нещирості, несправедливого оцінювання, почуття зверхності у ставленні до студентів, відкритому висміюванні невдалих відповідей або недоречних вчинків. Прикро, що деякі із негативних проявів в організації науково-дослідницької діяльності збереглися до цього часу. Подоланню цього негативного явища сприятиме запровадження відкритого доступу до інформаційних пакетів ВНЗ, у зміст яких доцільно включати відгуки колишніх студентів і результати рейтингових оцінок моральності і рівня дотримання вимог наукової етики та наукової організації праці професорсько-викладацьким складом навчального закладу.

Цікавим у контексті проблематики нашого дослідження є групи правил, що стосуються організації виховуючого середовища засобом науково-дослідницької діяльності студентів. Сутнісно вони залишаються слухними і в наш час. Зокрема, у ході аналізу архівних матеріалів віднайдено такі правила для студентів – членів науково-літературних гуртків Харківського політехнічного інституту: «не жити вище своїх засобів» – тобто, студенти зобов'язувалися зважати на скромний матеріальний стан і першочергово задовольняти власні навчальні і наукові потреби; «не відвідувати місць, які не відповідають званню і діяльності студента» – тобто студенти вільно мали право перебувати в наукових допоміжних установах – бібліотеках, анатомічних театрах, лабораторіях, технічних кабінетах тощо, але їм заборонялося відвідувати місця для розваг і пустощів, щоб перешкодити завчасному формуванню негативних звичок, які відволікають увагу від наукових занять; «не мати заборонних книг» – тобто, у власних наукових пошуках, дослідницькій діяльності студенти зобов'язувалися користуватися відомою професорам науковою літературою. З одного боку, таке правило обмежувало коло наукових інтересів, з іншого – науково-дослідницьку діяльність таким чином можна було доцільно координувати і контролювати [4].

У ході дослідження встановлено, що відомий професор, розробник навчальних планів і програм технічної освіти кінця ХІХ – початку ХХ століття М. Усов указував на те, що саме професори можуть своїм прикладом сумлінного ставлення залучати сприяти духовному зростанню і розвитку наукового світогляду студентів. Для цього треба «читати лекції із щирою любов'ю до науки, проявляти змагання і вимогливість, енергійність» [3,

с. 254]. Довіра і повага до професорів як носіїв високої моральності встановлювалася через вільне і широке наукове спілкування зі студентами.

Проведене узагальнення свідчить про те, що реалізації завдань духовно-морального виховання сприяли академічні свободи студентів, які практично передбачали наступне. Товариства, наукові гуртки були виборними. Прогресивно налаштоване студентство сприяло поширенню ідеї про те, що навчальні плани науково-дослідницької діяльності ВНЗ були призначені для користі студентам, а не для зобов'язань. Це підтверджують віднайдені у ході дослідження цікаві рекомендації для лекторів і слухачів лекцій для вищих шкіл. Зокрема, слушними й в умовах сьогодення є такі поради: зміст наукових лекцій має більше давати раціональних знань (логічні умовисновки, результати наукових спостережень, приклад подій, явищ у науковій галузі); позитивні знання (факти наукових розробок, положення науки) мають охоплювати не більше 30 % лекційного викладу; не вимагати від студента запам'ятовувати те, що лектор засвоював лише для викладу лекції; показати студентам практичну цінність викладового матеріалу; не вимагати обов'язкового відвідування лекцій, оскільки лекторський талант – рідкість. Тому варто розвивати лекторські здібності, а доти давати інформацію, де і в який спосіб студент може самостійно освоїти лекційний курс; лектор повинен мати науковий і практичний досвід в обраній галузі; читати лекції варто в розмовній формі обміну думками і поглядами з конкретного наукового питання між професором і студентами [1, с. 154].

Аналізуючи форми і методи науково-дослідницької діяльності студентів кінця XIX – початку XX століття, зазначимо, що виховне спрямування мали такі з них: короткі диспути, діалоги на лекціях, повторювання з розмірковуванням, «порпання» у наукових книгах, репетиції, співбесіди, наукові бесіди [4; 5]. Для сучасних студентів виховне значення так само має спілкування з викладачем на навчальних заняттях. За кількістю питань, що ставить студент під час навчальних занять, можна оцінити мотиваційно-творчу активність і зацікавленість предметом. У постановці питань виявляється допитливість, прагнення глибше пізнати нове. Творчий інтерес характеризує стійку потребу в знаннях, рівень духовно-моральної вихованості особистості.

Цікавим, на наш погляд, є приклади обов'язкового ознайомлення студентів з побутом і стилем життя техніків, працівників обраної виробничої галузі; проведення підприємствами спільно з ВНЗ громадської роботи. У такий спосіб проводилася цілеспрямована систематична професійна орієнтація студентів, поєднання навчання, наукової підготовки із реальним

виробництвом і побутом, виховання рис характеру майбутнього фахівця [4].

Узагальнення матеріалів дослідження доводить, що професори у приватному і публічному спілкуванні зі студентами зобов'язувалися привчати останніх до вільного науково обґрунтованого викладу думок, живого практичного використання наукових досягнень під час репетицій (наприклад, визначення властивостей насіння, вивчення властивостей вод, практичне дослідження історії, мови). Зміст духовно-морального виховання студентів передбачав знання досягнень знаних науковців у певній галузі народного господарства, що мала самостійне значення, зокрема технічне, економічне й організаційне; оволодіння навичками розв'язання конкретних питань професійно-виробничої галузі, нагальних і перспективних наукових проблем, науковою організацією праці. Виховання передбачало формування професійно значимих рис характеру, цінностей, світогляду, основних цінностей: життєва мудрість, свобода, особистісний розвиток, активне діяльне життя [3].

У досліджуваній період по кожній темі лекції студентам давалося завдання підготувати резюме, навести приклади вивчення характеру виробничих взаємин, які б збагатили теоретичний зміст лекційного матеріалу. Цінним вважаємо виявлений і схарактеризований досвід проектування процесу навчання в університеті, розрахунку показників, за якими необхідно сформулювати задані види професійної діяльності; добору вправ, що розвивають визначені види діяльності; вибору методів, засобів та визначенням їх послідовності; добору параметрів для одержання інформації про хід засвоєння знань і придбаних навичок та умінь; конструктивним описом цілей навчання. У цьому плані цінним є досвід проведення гурткових занять студентів з ознайомлення з основами наукової організації праці.

У духовно-моральному вихованні студентів необхідно враховувати позитивний досвід форм і методів формування високої вимогливості до себе, толерантного ставлення до наукового опонента. Це сприятиме реалізації прогностичної тенденції, яка передбачає особистісну гуманістичну спрямованість організації науково-дослідницької діяльності засобами піднесення авторитету викладачів – організаторів такої діяльності. Подальшого вивчення потребують питання роботи попечительських студентських рад, наукової співпраці, формування кодексу студента і викладача-науковця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна наука і науковці в сучасній Україні (за результатами соціологічного дослідження) / В. М. Ворона, В. А. Піддубний, І. М. Прибуткова, Ю. І. Саєнко та ін. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 15–134.

2. Багале́й Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багале́й, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х. : Тип. Ун-та, 1906. – 329 с.
3. Из истории Киевского политехнического института : Сборник документов и материалов. – К. : Изд-во КГУ, 1961. – Т. 1 (1898–1917). – 387 с.
4. Инструкция для инспекции Харьковского Практического технологического института. – Харьков, 1885. – 16 с.
5. История императорского университета Св. Владимира / сост. ординар. проф. Владимирський-Буданов М. Ф. – К., 1884. – Т. 1. – С. 124–128.
6. Прокопович Ф. Етика / Ф. Прокопович / Філософські твори : в 3 т. – К. : Наука, 1979. – Т. 2. – С. 111–121.
7. Сборникъ постановленій по Министерству Народного Просвещенія в XIX ст. – СПб. : Тип. Императорской Академіи наукъ, 1864–1897. – Т. 8. – 1124 с.

Стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в умовах соціально-економічних реформ країни : [Електронний ресурс] // Виступ Міністра освіти і науки Дмитра Табачника на підсумковій колегії МОН України (26 серпня 2010 р.). – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>